

Международный день родного языка

ЛЕЗГИ Ч1АЛАЙ

АЧУХ ТАРС

**«ЛЕЗГИ Ч1АЛ -ЧИ ДЕВЛЕТ Я,
АМ ХУЪХ !»**

ГЪАЗУРАЙДИ : ЛЕЗГИ Ч1АЛАН ВА ЛИТЕРАТУРАДИН МУАЛЛИМ Исаева А.А.

Ачух тарс.

Тема : «Лезги ч1ал – чи девлет я , ам хуьх!».

Тарсунин мурад:

- 1) аялрик хайи ч1ал к1ан хьунин гьиссер кутун ;
- 2) лезги халкъдин мисалар ва миск1алар чир хьун ахтармишун ;
- 3) лезги ч1алан тарсара гайи чирвилер ахтармишун.

Тарсунин тадаракар: учебникар, плакат, доска.

Тарсунин финиф.

1. Тарс тешкилун.
2. Тарсунин тема малумарда

Зи гафар: «Алай февралдин варз ,балаяр, дидед ч1алаз бахшнава. Им са шумуд йис я 21-февраль Дагъустанда дидед ч1аларин сувар яз тестикбарнава. Гъаниз килигна ,къе чи тарсунин лозунг « **Лезги ч1ал – чи девлет я , ам хуьх !**» жеда. Инал чна сифте «Зи лезги ч1ал,къадим ч1ал» шиирдиз килигин.

Махмудов Гаджирамазан стих.

Ша, чнани чи дидед ч1ал садрани рик1елай ракъур тийин, вилин нини хьиз хуьн ам. ___Дидед ч1ал. Дидедин некледихъ галаз чи ивидихъ какахънавай ч1ал. Диде чирнавай ч1ал. Гъик1 чирнават1а ада чаз чи ч1ал? Гъи гафаралди чи руьгъдиз эсернават1а ада?

Дуьньядин вири аялар ч1алал акьалтдайла абуру сифтени-сифте «диде» гаф лугъуда. Диде... Шириндай къван, иердай къван вуч я и гаф. Диде къван хайи ва мукъва я ам чаз. Ингъе рик1елай алуднава чна и къилин гаф.

Дидедиз «мама» лагъай йикъалай атанатла чи члалан кьилел
къазаяр?

Дидейри чпин бицекриз и гаф лугъуз чирай члавалай дуьшуьш
хъанатла чал татугайвилер?

Датлана лезги хуьрера къекъвейла цигел жеда и гафунихъ. Ам
ван хъана кланз фад-фад рехибурун кьулав жеда чун.

Анжах кьериз-цларуз ван къведа заз и гаф.

И карди аял вахтар рикелел хкида зи.

Чи дидейри лагъайтла, вучиз ятлани чпин аялриз«мама» гаф
чирнавай.

Урус члалан и гаф лезги члалав къазвач хьи, къазвач.

Аялри шириндаказ «диде»,«баде» лугъуз эверайла дидед члала
цуьк акъудзавай хьиз жеда.

Къе «диде» гаф рикелемай алуднавайда ,пака «буба» кваз къадач,
муькуь юкъуз «члал», ахпа «чил», абурун гуьгъуьнавазни
«ватан» рикелемай алудда.

Ша чна ихътин крариз рехъ гун тийин.Дидедиз, ватандиз
талукъарнавай манийрин ,мисалрин къадар агъзуррив агакъзава.

**Ша чна гила абуроз талукъарнавай мандиз килигин ва яб
гун.**

Карабекова Фатима мани «Яргунат»

Асадулаев Асадула «Дидедиз» шиир

*Гъар са кас хуьряй акъатайла, вичин хайи члал рикелемай
ракъурзава.*

*Им дуьз яни бес? И вакъадиз талукъ яз гила чна Мерадали
Жалилован шиирриз яб гуда:*

Пападивай,мамадивай аялдиз

Дахдивайни бахдивай хьиз хъсандиз

Чир жедайд туш лезги члал садрани.

Гъикъван абруз акуртлани масандиз.

Гъик1 чирда къван абру чпиз течидай,

Я чеб лезги фидай рекъяй тефидай?

*Лезги ч1алак маса гафар
Акадарун турус жедайд туш,
Ваз са «да», «нет»чир хьуналди,
Я вакай урус жедайд туш.*

Байрам Салимов « Асиятан жалоба» К1елун

Асиятан жалоба.

**Зун публично оскарбитна Асада,
Свадьбада любимый дочь тухузвай.
Ада народ собрать хьанвай чкада,
Родной язык не знаю я лугьузвай.
Лугьузвай хьи, родной ч1ал чир тавурт1а,
Урус ч1ални невозможно усвоить.
Бес кто я, кьве ч1аланни гъавурда
Авай, ийиз кьве языки удвоить.
Лезги ч1алан газеты не читаю,
Ну и что,это не есть ч1уру кар.
Ложь не люблю,правдой я питаюсь.
Я лезгинка, куьн я вири урусар.**

Гъа ик1 тежедайвал чна ч1ал хвена к1анда.

Викторинадин тапшуругъар.

1) Лезги халкъдин мисалар лагъ:

- а) садвиликай, дуствиликай (2-мис.)
- б) чирвиликай, акьулдикай (2-мис.);
- в) ватандикай, зегьметдикай (2-мис.).

(Ч1алакай туьк1уьрнавай мисалриз килигун)

2) Лезги ч1алал гъафтедин йикъар лагъ.

(к1елзавайбурун жаваб : ислен, саласа, арбе, хемис, жумьгъа,
киш, гъяд) .

Алай вахтунда чи чӀал рикӀелай алатзавайди хьиз ,халкъдин адетризни са артух яб хугузмач.Чи тарихда гьикъван хъсан адетар ава. Гъар са адет рикӀел хкайла аял вахтар вилик акъвазава.

Гъар са хизандин, гъар са хуьруьн дамах я лезги мехъер

Чи адетрин арада лезги кӀалуб хвена, къенин юкъузни халкъдин дамах тирди мехъерар я. И мярекатдин къиляй-къилиз адетрин бинедал ала. КӀвенкӀни-кӀвенкӀве чӀехидан чка, ахпа миресринни халуьрин чкаяр! Мехъер тухун вири мукъва-къилидин хиве аватӀани, ана къилин гаф миресринди я, дидедин патари лагъайтӀа, чпивай жедай куьмекар къалурун буржи я. Ахпа амай мукъва-къили кардик къуьн кутаз гъазур хьун герек я. И мярекатда акъван кӀвалах ава хьи, виридаз агакъда, эгер ийидай кас хъайитӀа. Авурбуруни ахпа са шумуд несилда лугъуда: «за филан касдин мехъерик ихътин крар авурди я». И крар паюн патални мехъериз талукъ са шумуд межлис ава.

«Це лугъун»

И межлизда мукъва-къилиди санал кӀватӀ хъана, руш це лугъуз вужар финин ва гаф гьида лугъунин месэла гъялда. Им миресрикай сад хьун адет я. Руш це лугъун — къавум къаз кӀанзавай ксарин ракӀар ахъаюнин сифте кам я. Атайбур мугъман яз суфрадихъ ацукъна чай хъвайдалай къулухъ халуьрикай сада лугъуда:

— КӀвал къени хъурай, чи гаф чи чӀехиди филан касдив гва.

Адани ният ахъайна месэла икӀ тада:

-Я стха, эвера ви кӀвале авай чи вахазни. Чун филан касдин хъиз куь руш це лугъуз ракъурнавайди я. Куьн са меслят тир фикирдал ша.

Абуруни чпин арада меслятдал атана жаваб гуда. Рази хъайитӀа, чпиз рушан мехъер аладариз вучар герек ятӀа лугъуда.

ЧӀал квадар тавун патал чаз алимри насигъатар гузва.
Гуьзел чӀалар туькӀуьрзава.

Вун лезги я

*К1ан жемир ваз
Лезги ч1алаз
Зиянар гуз.*

*«Чизвайди заз
Гзафни кваз
Я, мад к1андач.
Тахъуй лугъуз.*

*Ч1ал михъиз хуьх,
Ам ви мез я,
Ч1алаз анжах
Ч1ал эвез я,*

*Дидедивай
Бала квахъун,
Баладивай –
Дидедин ч1ал...*

*Зулумат я
Ихътин гьал хъун.
Яраб и гьал
Амукьда жсал?*

Адетрилай эляч1ана чун манийрал фин.

Халкъдин манийри инсандик лувар кутада. Ата-бубайрин мисалда лагъайвал, маниди ирид йисуз месе хъайиди к1вачел къарагъарда. Яргъай манидин ван хъайила гуьгъуьл гъикъван ачух жеда, ч1уру чиник хъвер кутада. Маниярни чаз гзаф ава, гъар са манидихъ са тарих ава. Гъар са адетдихъ галаз са мани алакьалу я. Ша чна са шумуд манидихъ яб акалин.

МАНИЯР КУТУН , ЛУГЪУН

Манийрални, мисалрални, шиирралди чи ч1ал девлетлу туш. Чаз мад гуьзел эсерар тир миск1аларни ава.

Имуча-мучайрини чи ч1алак вичин еке пай кутазва.

Ша гила чун миск1алрал эляч1ин:
-Миск1алриз жавабар це:

1. Имуча-мача , муч-халича:
Буба туйкьюъл , диде к1еви,
бала ширин. (к1ерец).
2. Чи бустанда авайди,
Агъзур перем алайди. (келем).
3. Агъзур хипрез са чубан(гъетерни варз)
- 4.Са цлал вад уст1ар. (гъилни туп1ар).
- 5.Далу к1аникна пар тухудайди. (т1ур).
- 6.Лацу к1вале авайди,
Хъуьтуьл ипек алайди,
К1уфни вичин са риб я,
Т1варни вичин (циц1иб) я.
7. Къве гъиливди акъажда,
Манидин ван хкажда. (ч1агъан).
- 8) Сарарик акатда,
Гъасятда хкат1да. (мук1рат1).

И тарс къе чна авай *Сегьнедалди* акъалт1арзава.

...Пенсиядин къайгъуда авай зун сбербанкдин залда ацукънавай. Залай гъейри ана маса инсанарни гзаф авай. Са арада кассадин рак ахъайна, анай къакъан буйдин, къелеч1 як1арин, дар либасар, к1вачел тик дабанар алай жаван дишегъли экъеч1на. Хъуьч1уьк ч1улав тумаждин сумка ква, эрч1и гъил япал ала. Ам ван алаз телефондай рахазва... Урус ч1алал, патав гвайбур саймиш авачиз. Гъелбетда, адан рахунри ва акунри алайбурун фикир вичел желбна.

Руш: ... - Я руш, ты подожди, тади мийир. Скажи, сама видела, ты говорила с ним? Да не спеши... ладно, жди меня, я скоро там буду...

Гъил япаллаз, рахаз-рахаз, ам залдай экъеч1на. Чи патав ацукънавай яргъи булушка, къилел шал алай яшлу дишегълидин вилер рахазвайдалай

алатзавачир, адак хъел акатнавайди чинай чир жезвай. Тик дабанар
виликай хкатнамазни, ам «ахъа» хъана.

Къари: - Агъ вун тахсарадиз фий, дидед чІал гьисаба авачир. Куц аку
вичин,
цицІре кІвачер квай напак, дидед чІалал рахун кутугна, таквазвай.

Гагъ ван алаз, гагъ вич-вичивди ам акъваз тавуна рахазвай. Эхирни чахъ
элкъвена:

Къари: - Я мусурманар, квез адан ван къвезвайни, гьикІ рахазвайтІа
акунани?

Им рикІ дериндай тІар хъанвай дидеди вичин чІалан гъарайдиз эверзавай
гъахълу ажугъдин сес тир.

8. Тарсунин нетижаяр къун.

9. КІвализ кІвалах : алатай тарсара гайи темаяр тикрарун;
чІалакай ва ватандикай мисалар кхьин.

ЛЕЗГИ ЧІАЛАЙ

АЧУХ ТАРС

**«ЛЕЗГИ ЧІАЛ -ЧИ ДЕВЛЕТ Я,
АМ ХУЪХ !»**

ГЪАЗУРАЙДИ : ЛЕЗГИ ЧІАЛАН ВА ЛИТЕРАТУРАДИН МУАЛЛИМ Исаева А.А.